

Om Amsterdam te verbeel(d):'n verkenning van die stadsruimte in *30 Nagte in Amsterdam* van Etienne van Heerden

Adèle Nel

This article investigates the topos of geographical displacement from South-Africa to a foreign country in Etienne van Heerden's novel 30 Nagte in Amsterdam (30 Nights in Amsterdam). The novel tells of the protagonist's travel to and accommodation in Amsterdam while attempting to take possession of an inheritance left by an aunt that he has not seen for a long time. He experiences Amsterdam as (temporary) migrant from a postcolonial subject position, and is confronted by the option of emigrating to Amsterdam permanently. Nancy Stieber (2006) discusses the city-as-space and distinguishes between the image of the city, the imagined city and the imaginary city. This is used as a framework in order to establish how Amsterdam is experienced, or represented or imagined in 30 Nagte in Amsterdam. In addition to an imagined city, Amsterdam is examined as zone and heterotopia, where the focus is on the two incommensurable and mutually exclusive worlds, namely Eastern-Cape (South-Africa) and Amsterdam (Netherlands).

1. Inleidend

In Etienne van Heerden se bekroonde roman, *30 Nagte in Amsterdam* (2008), verwoord die protagonis die ruimtelike problematiek wat sentraal staan soos volg:

Weens 'n vloek, nee, met vele vloeke van die geskiedenis het ons hier beland, en die noordgrens wat ons afkeer en benoud laat saambondel, was 'n pennestreek op 'n kaart deur 'n koloniale owerheid wat van hierdie deel van die wêreld en sy mense min geweet het. [...]

Nou sit ons hier en eis met sentimenteel-patriotiese frases lojaliteit van mekaar. [...]

Watter goedkoop sentiment, dink Henk, watter verpakte opportunistiese-as-beheer. Hier in Amsterdam besef ek ek is keelvol vir begrippe soos burgerskap en patriotisme, vir al die debatte oor behoort en vertrek, die gesprekke oor windswawels wat uitwyk en nooit weer terugkom nie. Die getjommel oor xenofobie. (215)¹

Hierdie aanhaling distilleer drie aspekte wat onderskeidelik in die roman uit die sentrale gegewe geïdentifiseer word, naamlik: die verwysing na die koloniale owerheid wat met 'n pennestreek op 'n kaart 'n beslissende keerpunt in die geskiedenis getrek het, stel 'n postkoloniale diskoers aan bod; “debatte oor behoort en vertrek” sny die topos van geografiese verplasing na die buiteland aan; en die deiktiese verwysing, “hier in Amsterdam”, stel die stad as ruimte op die voorgrond.

30 Nagte in Amsterdam vertel die verhaal van Henk de Melker, 'n museumassistent in Somerset-Oos, 'n plattelandse dorp in die Oos-Kaap, se reis na en verblyf in Amsterdam om sy erfposie van 'n lank verdwene tante, Zan de Melker, op te eis. Die voorwaarde van haar nalatenskap, wat onder andere 'n woonhuis in Amsterdam

insluit, is egter dat hy permanent na dié stad moet verhuis. Soos uit die titel en narratief afgelei kan word, staan Amsterdam as stadsruimte sentraal in die roman, en handel die intrige in die eerste plek oor die dilemma rondom migrasie² na dié stad. Die sentrale problematiek van die roman is dus ruimtelik gesetel in die dwingende keuse van behoort/bly in Suid-Afrika, of vertrek/migreer na Nederland, en spesifiek Amsterdam. Die doel van hierdie artikel is om ondersoek in te stel na die wyse waarop Henk Amsterdam as ruimte ervaar, of beleef gedurende sy verblyf van dertig nagte, ten einde tot 'n finale keuse te kom. As uitvloeisel van die sentrale problematiek kom enkele aspekte van 'n postkoloniale diskoers, sowel as die konseptualisering van Afrikaanse identiteit ook ter sprake.

2. “Is dít die toestand van ontheemding?” (266): debatte oor behoort en vertrek

Die toekenning van vlugtelingstatus in Kanada aan mnr. Brandon Huntley in Augustus 2009, op grond van die huidige vlakke van maatskaplike ongelukkigheid, onstabieleit en onveiligheid in Suid-Afrika, het weer eens die diskoers rondom die verskynsel van die sogenaamde Suid-Afrikaanse diaspora op die voorgrond gedwing. Dit is algemene kennis dat groot getalle Suid-Afrikaners die afgelope twee dekades die land verlaat het, vanweë verskillende redes. Die reaksionêre debatte in die pers, sowel as in persoonlike gesprekke na aanleiding van die Huntley-sage, het steeds as gemene deler die vraag: om te bly of om te vertrek? Ongeag die regverdiging al dan nie vir so 'n ingrypende besluit, impliseer 'n keuse die vraag na die gebondenheid aan 'n geboorteland, en die problematiek van hoort of nie-hoort in dié land.

In haar artikel “Ampie aan de Amstel: De creatieve energie van grensoverschrijding in de Zuid-Afrikaanse letterkunde” verwys Ena Jansen (2003) na 'n tradisie van ontheemding in die Suid-Afrikaanse letterkunde. Jansen fokus dan verder in haar betoog op postapartheid romans wat handel oor die keuse van wegbly of terugkeer na Suid-Afrika. Herman Wasserman (2001) bespreek op sy beurt in sy artikel “Bevryding en beklemming: Postkoloniale distopie en identiteit in enkele resente Afrikaanse tekste”, die problematiek van (hoofsaaklik wit) karakters wat gekonfronteer word met die besluit om te migreer of nie. Hy fokus veral op moontlike redes wat aangevoer word en bepalend kan wees in die besluit wat gemaak word, en voer as sentrale argument aan 'n *diskoers van ontnugtering* met postapartheid Suid-Afrika as die vernaamste rede vir 'n keuse om te vertrek. Wasserman (2001:70) lees verder ook hierdie diskoers van ontnugtering as 'n moontlike voortsetting van die postkoloniale diskoers in Afrikaans. Waar daar sprake is van 'n tradisie van ontheemding, is die gemene deler die ervaring van geografiese verplasing na die buiteland, terwyl die belangrikste verskil ingebed is in die redes vir verplasing,³ soos afgelei kan word uit Wasserman se argumente, sowel

as die voorbeelde⁴ wat hy voorhou. 'n Verdere belangrike aspek waarna Wasserman (2001:71) verwys, is Hawley (1996:xx) se opvatting dat daar groter klem gelê word op individuele belange in die literatuur wat geskryf word na dekolonisasie: "(P)ost-colonial writing (...) increasingly confronts local and personal responsibility, and actively expresses individual, rather than strictly national, goals". Hierdie opvatting impliseer 'n nuwe fokus op die soeke na 'n individuele identiteit wat tot stand kom "in 'n eindelose reeks transaksies en relasies" (Wasserman, 2001:71), en is veral van belang vir die lees van *30 Nagte in Amsterdam*. In dié spesifieke konteks is daar byvoorbeeld 'n oomblik van vreugdevolle, flitsende insig as Henk, die "gevangene op reis" (66), hom in die private ruimte van Tante Zan se slaapkamer in die Amstelstraat bevind, en hy uitkyk oor die water na 'n dun boot wat verbyskuif met 'n enkele mens daarop:

Die vreugde van vryheid, van besluit – als is in sy hand. Hy kan besluit. Hy is los van geskiedenis en enige ander simpel eis. Hy is burger alleen van sy gemoed. Sy patriotisme is dié van die individuele gees. En dit is die mensdom se grootste krag. (216)

Philip John (2008:83) rapporteer in sy ondersoek na identiteit in enkele hedendaagse Afrikaanse prosatekste, dat die Afrikaanse prosa 'n diepgaande identiteitskrisis met betrekking tot die Afrikaner registreer, wat terselfdertyd verband hou met geografiese verplasing na die buiteland. Dit is veral laasgenoemde wat nuwe tematiese inhoud in die prosa inbring, en wat duidelike implikasie vir enige denke oor of voorstellings van 'n Afrikaanse identiteit het, omdat "dit die identiteit in nuwe ruimtes of werklikhede plaas wat heroriëntasie, herbesinning en aanpassing van identiteit vereis" (John, 2008:84).

Hoewel *30 Nagte in Amsterdam* gesitueer is in die sogenaamde postapartheid Suid-Afrika, en daar enkele verwysings is na die huidige politieke bestel, asook die ontstellende onderliggende werklikheid van sake wat vir die deursnee Suid-Afrikaner gewoon geword het, staan die diskoers van ontnugtering nie op die voorgrond nie. Die ingrypende besluit waarvoor Henk de Melker te staan kom, is in die eerste plek 'n persoonlike keuse wat 'n impak het op die kleingeskiedenis van 'n individuele lewe. Henk verwys na homself as 'n man uit die kolonies, en hy besin telkens oor die koloniale proses wat sy verre voorvaders in Suid-Afrika geplant het. Daar is dus sprake van 'n besliste postkoloniale diskoers teen die breë doek van die verre verlede. Die oorkoepelende ruimtelike problematiek wat myns insiens so op die voorgrond gedwing word, reik gevolglik óók verder as bloot die keuse van bly of vertrek, en betrek in die tweede plek die vraag watter keuse gemaak sal word indien die individuele postkoloniale subjek voor die geleentheid te staan kom, om terug te kan keer na die koloniale sentrum, ten einde daar 'n nuwe lewe te begin.

Zan de Melker se verhaal⁵ is op haar beurt (oënskynlik) ingebed in die

apartheidsgeskiedenis, en sy slyt haar lewe in Amsterdam as 'n sogenaamde uitgewekene (*expatriate*). Sy het reeds op jeugdige ouderdom by die bedrywighede van die sogeneemde Sel aangesluit as deel van die anti-apartheidsbeweging. Haar motief was waarskynlik aanvanklik eerder ook persoonlik as werklik suiwer ter wille van die saak, want haar geliefde Wehmeyer was immers die dryfkrag agter haar besluit. Sy verhuis as deelgenoot van die strugle na Amsterdam, maar dié daad van verzet is terselfdertyd op persoonlike vlak teen 'n kleinburgerlike bestaan, en 'n opstand teen gesins- en familiebande, sowel as teen 'n onregverdigde politieke bestel. Haar verzet manifesteer gevolglik op hoogs individuele wyse in die politiek van die lyf, soos blyk uit haar belydenis teenoor haar broerskind Henk aan die einde van die roman: "Henkie," sê sy hees. "Kwaad. Kwaád. Begryp jy? My lyf was my slagspreuk. Met my lyf was ek kwaad." (416).

In aansluiting by Jansen (2003) se betoog van (trans-)migrasie, word Zan se verhaal terselfdertyd een van terugkeer uit die buiteland na Suid-Afrika as sy aan die einde 'n keuse maak om in haar geboorteland te sterf. Die onthulling van Zan se aandadigheid en skuld aan die misdade van die anti-apartheidsbeweging (met spesifieke verwysing na die vergrype teenoor haar gesin en familie), word in die loop van die roman 'n aktuele konfrontasie vir die Afrikaanse leser, omdat dit terselfdertyd 'n persoonlike blik werp op individuele verantwoordelikheid en skuld, en die problematiek van waarheid en versoening wat steeds nie 'n geslote hoofstuk in die Suid-Afrikaanse geskiedenis is nie. Die ambivalensie onderliggend aan die Suid-Afrikaanse realiteit word terselfdertyd aangeraak, omdat Zan as blanke Afrikaner en as vrou met haar misdrywe die meesterkodes van apartheid ondermyn, en in die proses diegene wat die naaste aan haar was, benadeel het. Die vraag ontstaan gevolglik waarom Zan na 'n leeftyd van vervreemding die moeite doen om Henk na Amsterdam te bring. Ook in 'n moontlike antwoord kom die problematiek van waarheid en versoening op 'n persoonlike vlak ter sprake. Daar is telkens in die roman verwysings na "weet", en die waarheid van die verlede word dan ook geleidelik onthul. Advokaat Grotius verduidelik aan Henk Zan se motief: "Sy wou u uit u land dwing. Sy wou u dwing tot nadenke." (271). Hy maak voorts die stelling dat Henk 'n man is wat in 'n kort tydsbestek 'n nuwe verlede aan die ontdek is, en op pad is "om nou nog meer te weet" (271). Vir Henk word Amsterdam dus die ruimte van waarheid en geestelike bevryding, en uiteindelijke versoening. Henk se koms na Amsterdam bied vir Zan die moontlikheid van katarsis, omdat die misdrywe van die verlede uiteindelik aan die lig kom. Tog is haar opregte motief haar obsessie met en liefde vir Henk: "Vir haar is daar net een mens op hierdie aarde, en dis Henk de Melker" (377), verklaar Grotius. Henk se teenwoordigheid in Amsterdam bied dus vir Zan die geleentheid tot versoening met haar verlede, en die aanvaarding van die een persoon wat sy opreg lief het.

3. Amsterdam en die trialektiek van stedelike ruimtelikheid

Die ooglopendste topos van geografiese verplasing geskied in *30 Nagte in Amsterdam* in die begin van die roman as Henk de Melker vanuit Suid-Afrika na Amsterdam vertrek. Die keuse van Amsterdam as bestemming is egter nie lukraak nie. Vir die Afrikaner in Suid-Afrika is Amsterdam steeds die metropool, of die koloniale sentrum vanwaar die beslissende “pennestreek op ’n kaart” getrek is. Die roman bied dus ’n herbesinning oor die verhouding tussen dié twee wêrelddele. Vanweë dié stamverwantskap, sowel as die talige verbintenis met Nederlands, is Amsterdam vir die Afrikaanse leser ook geen onbekende nie. In die Afrikaanse literêre landskap is daar talle Afrikaanse skrywers en digters wat oor dekades heen geskryf het oor ’n persoonlike verbintenis met die stad.⁶ Daar word gevolglik deurlopend in die roman klem gelê op die stad Amsterdam, en Henk se belewing van die stad-as-ruimte. My uitgangspunt in hierdie verband is dat die representasie van die stad in die literatuur nie enkelvoudig of ongekompliseerd is nie. Hierdie stelling geld ook vir die wyse waarop Amsterdam in die algemeen, maar ook spesifiek in *30 Nagte in Amsterdam* uitgebeeld word. Die keuse van ’n spesifieke stad of stedelike ruimte in die literêre teks be-teken daarbenewens meer as bloot ’n geografiese, kulturele of historiese konteks. Dienooreenkomstig is dit belangrik om in gedagte te hou dat die beskrywing van die stad as literêre ruimte nie ’n eenduidige dimensie het nie, en nie slegs blote topos of agtergrond vir die gebeure of handeling is nie, maar dat dit dikwels die uiting van opvattinge oor sosiale strukture en -praktyke, én die lewe in die algemeen is. (Vergelyk ook Nel, 2008:27.)

’n Belangrike aspek van die roman is die verhouding tussen die plek en die self, en die impak van die ruimte op die subjek, met ander woorde dit gaan dus ook daarom hóé die inwoner of die vreemdeling ’n bepaalde ruimte beleef. Nicols (2008:13) se opvatting oor die verhouding tussen die stad-as-ruimte en die subjek is relevant as hy daarop wys dat: “There is an essential link between the topography of the city and the psychological topology of the subject it contains; it could be said that the topology of the subject is inscribed into the material form of the city”.⁷ Henk se aanvanklike sekerte ten opsigte van sy leefwêreld is ruimtelik gesetel in die geslote mitologiese wêreld van die Oos-Kaap, en spesifiek in “sy lessenaar in die museum” (122), waar hy hom verweer deur middel van ’n “stil lewe, gedissiplineer” teen die “uitvlugte van sy brein” (121). Sy koms na Amsterdam hef egter alle (oënskynlike) sekerhede op, en uiteindelik word Amsterdam, die wiegende stad wat op water dryf (93), tegelyk ook dié ruimtelike metafoor vir die sogenaamde koloniale sentrum wat sy vastigheid verloor het en steeds gerekonstrueer word, sowel as metafoor vir ’n onvaste postmoderne wêreld.⁸

Nancy Stieber (2006) onderskei in haar essay “De ‘City of the Mind’” drie konsepte as moontlike terreine van ondersoek waar die stad-as-ruimte ter sprake is: die beeld van die stad (“the image of the city”), die verbeelde stad (“the imagined

city”) en die denkbeeldige stad (“the imaginary city”).⁹ Hierdie drie kategorieë sluit mekaar nie uit nie, maar is heuristiese hulpmiddele om ’n onderskeid te maak tussen die wyses waarop die stad ervaar, of verbeeld, of verbeel/gefantaseer word (Stieber, 2006:250). Van Alphen (2002:56) huldig min of meer dieselfde opvatting, en hy verduidelik soos volg:

In one way or another imagined places do have a connection with a place that exists geographically. However, the mode in which this geographic place is experienced is ontologically different: geographic place is experienced not through real interaction, but rather through the imagination. This does not cancel out concrete interactions of a political and economic order, but it does foreground the particular aspects of migrancy that make it an urgent and important topic of analysis for the humanities. (Kursivering EvA.)

3.1 Die beeld van die stad

Die beeld van die stad is die individuele of kollektiewe voorstelling van die werklike stad, dit wil sê die konsep wat die ervaring van die stad oproep, hetsy soos deur die inwoners in hul daaglikse aktiwiteite, of die stad soos gekonstrueer deur die oë van toeriste op besoek. Dit sluit onder andere in die geografiese beeld, sowel as demografiese veranderinge, én die stad as sosiale ruimte met sy moderne stedelike belewings en praktyke. Stieber (2006:250) het die volgende te sê: terwyl die stadsbeeld van die inwoners gemarkeer word deur die trajekte en herkenningstekens in die stedelike weefsel wat sy status ontleen aan sy vertroudheid, is die toeristiese roete egter juis daarop gerig om ’n spektakelagtige stadsbeeld op te roep wat die buitengewone aksentueer, en wat niks te make het met die gewone, daaglikse lewe nie. Die selfbeeld van die stad, die beeld wat die stad van sigself opbou, sal normaalweg gesproke ’n kombinasie wees van die geografiese beeld en die toeristebeeld. Dit is ’n voorstelling waarin die spesiale kenmerke van die stad wat vooropstaan in sy trots, sy propaganda, en sy selfpromosie, gekombineer word met die kenmerke van die vertroude, die sentimenteel opgehemelde en die alledaagse (Stieber, 2006:250).

Ulf Hannerz (1996) gebruik in sy boek *Transnational Connections. Culture, People, Places* die metafoer van die stad as vensters op die wêreld. Vanweë die deursigtige aard van vensters bied dit egter nie slegs ’n uitkyk na buite nie, maar is dit ook ’n oppervlak waardeer daar na binne gekyk kan word. Toegepas op Amsterdam reflekteer dié vensters ’n blik op die stad self – ’n blik wat veral die beeld van die stad reflekteer. Die vraag ontstaan gevolglik hóé sien die beeld van die stad Amsterdam daar tans uit? Hierdie vraag bly steeds relevant, soos byvoorbeeld blyk uit die interdisiplinêre kongres met die titel, *Imagining Amsterdam: visions and revisions*, wat in November 2009 in Amsterdam gehou is, en waar die beeld van die stad Amsterdam binne ’n globale diskoers steeds gedomineer het.

'n Eerste karakteristiek wat allerweë erken word, is dat die stad veral gekenmerk word deur die “Ander”. As gevolg van die koloniale geskiedenis en die handelsbedrywighede van die Amsterdammers, het die stad deur die eeue ander mense van buite getrek. Hierdie eienskap van diversiteit manifesteer eerstens binne die vaste raamwerk van die daaglikse lewe, want naas die gebore en getoë “Nederlandse Amsterdammers”, is daar die beduidende populasie postkoloniale migrante wie se stamlande Indonesië, Nederlandse Antille of Suriname is, en wat dikwels reeds vir 'n tweede of derde geslag in Amsterdam 'n heenkome gevind het. Daarbenewens is daar ook die gaswerkers uit Turkye en Marokko wat hulle permanent in dié stad gevestig het. Naas dié vaste raamwerk van stedelike inwoners, is die vloeï van menslike verkeer 'n rede vir die teenwoordigheid van die “Ander” in die stad. Naas die instroming van migrante uit derdewêreldlande, wys Adrian Favell (2009) in sy referaat op 'n nuwe geslag migrante wat hy noem transnasionale “free-movers”, dit wil sê jong mense wat as gevolg van die vrye beweeglikheid wat die geïntegreerde Europa bied, in staat is om vir langer tydperke tussen kontinente, en tussen lande te beweeg en transnasionaal te werk. 'n Vierde groep is die gewone toeriste met 'n vinnige omset, wat uit alle uithoeke van die wêreld op Amsterdam as toeriste attraksie toesak. Die gragte, geskiedkundige geboue en museums, die polsende straatlewe, kafees en koffiehuisse, en die befaamde rooiligbuurt bly steeds deel van die stad se toeristiese besienswaardighede, maar ook steeds wat Stieber, (2006:250) noem “die trots, die propaganda, die sentimenteel opghemelde en die alledaagse”. In aansluiting by die diversiteit wat die stad kenmerk, roem Amsterdammers hulle op die buitengewone toleransie wat die mense van Amsterdam aan die dag lê – dit wat Hannerz (1996:146) noem 'n kulturele *laissez-faire*. Die ooglopendste teken van toleransie is waarskynlik die nuwe Amsterdamse logo wat oral en op allerlei wyses in die stad tentoongestel word:

“**I Amsterdam**”. Hiervolgens word die toe-eiening van die stad deur die “Ander” myns insiens gekonstitueer, en word die *individuele* appropriasie daarvan beklemtoon deur die vooropstelling van “I Am” in rooi. (Vergelyk ook Nicols se uitspraak oor die essensiële verband tussen die subjek en die stad.) Patton (1995:117-118), soos aangehaal deur Mahoney (1997:169) huldig ongeveer dieselfde opvatting as hy die volgende oor die beeld van die stad skryf:

To the extent that the inhabitant of the (post)modern city is no longer a subject apart from his or her performances, the border between self and city has become fluid ... the city as experienced by a subject which is itself the product of urban experience, a decentred subject which can neither fully identify with nor fully dissociate from the signs which constitute the city.

Die narratief in *30 Nagte in Amsterdam* toon 'n tipiese beeld van die stad soos hierbo uiteengesit, en soos veral ervaar deur die oë van die verwonderde, kortstondige migrant/toeris, Henk de Melker.¹⁰ Van Heerden spaar gevolglik nie sy leser die

toeristiese clichés, die sentimentele persepsies en verslete beelde in die beskrywings van die beeld van Amsterdam nie. Van Heerden beskryf die gesig van die Ander en die Rembrandtplein soos volg:

Hier huiwer die geur van 'n onvoorspelbare Europa, 'n genepoel wat sy uitlopers vind in die ontkleedans, die heroïenspuit, die middag-af-punckrocker en die verwaande kabaretkunstenaar, nog hees van die vorige aand, by sy minnares ingehaak. Ongeduldig drom gene uit ander wêrelddele hierdie ruimtes binne, maar soos dit maar gaan, is dié voorlopers uit alle windrigtings die gewaagdes, die dissidente en die tipies.

Hulle wyk eerste uit hul moederland, hulle arriveer voor al die ander. Eers die avonturiers, dan die burgery. Henk weet; hy kom uit 'n kolonie. Daarom al die vinnige oë, die opgepompte spiere, die jagsheid en die opportunisme van die Rembrandtplein. (206)

Henk ervaar, naas sy eie waarnemings tydens sy wandeling in die strate, ook die beeld van die stad vanweë sy inisiasie in die stadslewe deur middel van die begeleiers Advokaat Grotius, sowel as die busker, die sakkeroller en die bedelaar. Laasgenoemde driemanskap is by uitstek deel van die toeristiese spektakel van die stad, maar is terselfdertyd op ironiese wyse uitgewekenes vanweë hul huislose toestand en anti-sosiale aktiwiteite. Soos Zan is die busker, Manuel, en die sakkeroller boonop ook expats uit Afrika, mense wat hul dus as gevolg van hul migrante-status op die rand van die Westerse samelewing bevind. Tim Cresswell (2004:102-110) munt die term *anachorisme* vir dinge of mense wat hul in die verkeerde plek bevind. Diesulkes wat sogenaamd “buite plek” (“out-of-place”) is, is mense wat nie die verwagte verhouding tussen plek, betekenis en praktyk handhaaf nie - dus mense soos onder andere huisloses, sigeuners, politieke aktiviste, gekleurdes, uitgewekenes en prostitute, wat hulle in die randgebiede van die Westerse stedelike sosiale orde bevind. Die stad as sosiale konstruk is by uitstek die gebied waarin sodanige sosiaal-gemarginaliseerde ruimtes en aktiwiteite manifesteer. Vir Cresswell (2004:115) is die konsep *huis* 'n ideaal, sowel as 'n plek, dus 'n ruimtelik gekonstrueerde ideologie wat korreleer met behuising. Die huislose toestand (as anachorisme) is veral die produk van die druk om die stad as 'n kohesiewe plek te reconstrueer volgens middelklas of elitistiese standaarde (Cresswell, 2004:115). Huisloosheid is gevolglik deel van die problematiek van die beeld van die stad, en in uiterste gevalle word die huisloses selfs deur die stadvaders gesien as menslike afval. In die roman is die driemanskap deel van die ruimtelike problematiek wat in *30 Nagte in Amsterdam* op die voorgrond gestel word, omdat hulle die “Ander” verteenwoordig, en hulself “buite plek” bevind. Terselfdertyd beklemtoon hul teenwoordigheid in die strate die genuanseerde problematiek van hoort en nie-hoort binne die sosiale strukture van die stad-as-ruimte. Indien die idee van die huis as 'n ideale soort plek in gedagte gehou word, is die feit dat Henk se erfposisie 'n woonhuis insluit besonder veelseggend en ironies, want die implikasie is dat hy as vreemdeling in die stad “in plek” sal wees.

3.2 Die verbeelde stad en die denkbeeldige stad

Die verbeelde stad dui op die konkrete stad soos op subjektiewe wyse deur kunstenaars, skrywers, argitekte en beplanners voorgestel word in kuns, film, literatuur, musiek en reklame. In die ondersoek na die verbeelde stad, maan Stieber (2006:251), is die verhouding tussen dit wat waargeneem word, en dit wat verbeeld word, van kardinale belang:

De voorstellings van de stad roepen de bekende vragen op die we bij alle vormen van mimesis tegenkomen, met name die naar de vooronderstellingen achter de gemaakte keuzes: we vragen ons af wat er buiten het beeld is gelaten, wat doelbewust is uitgekozen, en wat die beslissingen impliceren. (Stieber, 2006:251)

Uiteindelik is die kragtigste eienskap van die verbeelde stad die beweeglikheid daarvan in tyd, omdat dit verlede (deur kaarte, foto's en tekeninge), hede én toekoms (deur toekomsprojeksies van beplanners) uitbeeld. Met die *denkbeeldige stad* bedoel Stieber (2006:251) die stad as fantasie, losgemaak van enige poging tot weergawe van feitelike omstandighede.¹¹

Die volgende aspek van Amsterdam wat vir die lees van die roman deurslaggewend is, en aansluit by die nosie van Amsterdam as verbeelde stad, is die opvatting dat Amsterdam beskryf kan word as heterotopiese ruimte en gevolglik as 'n sone. Brian McHale (1987:44) is van mening dat 'n heterotopiese ruimte nie 'n "wêreld" is nie, maar 'n sone, want "Zones are located nowhere but in the written text itself". McHale (1987:44) gebruik as voorbeeld Apollinaire se gedig "Zone" – 'n verduideliking wat ook op Henk se beleving van toepassing gemaak kan word. Die spreker in die gedig dwaal deur Parys se strate in die rooilig-distrik, en dit word dan 'n objektiewe korrelaat vir moderne Europa en sy eie gemarginaliseerde, heterogene en voëlvryverklaarde ervaring (McHale, 1987:44).

Die term *heterotopia*, het sy oorsprong in Foucault se lesing in 1967, "Of other spaces" (Foucault, 1986:22-27). Die kern van die term *heterotopia* het betrekking op 'n bewussynsbeweging tussen die ruimte van die werklikheid en die ruimte wat verbeeld of verbeel word - die grensgebied van die menslike gees of bewussyn waar die ervaring van die werklike en die verbeelde en/of fantasie vermeng. Hoewel Amsterdam as sone in die roman by uitstek 'n menslike, verbeelde konstruksie is, is dit ten seerste ook gesetel in die konkrete realiteit van 'n Europese stad.¹² Foucault (1986:22) beklemtoon voorts: "The heterotopia is capable of juxtaposing in a single real place several spaces, several sites that are in themselves incompatible". Dit gaan dus daarom dat die een ruimte in terme van 'n ander teenoorgestelde ruimte ervaar word.

In aansluiting by bogenoemde wys Van Alphen (2003:121) tereg daarop dat karakters wat hulself in 'n sone bevind, worstel met 'n verskeidenheid ontologiese probleme en vrae, veroorsaak deur die onvergelykbaarheid van die elemente wat

gesamentlik die sone definieer. McHale (1987:10)¹³ artikuleer hierdie ontologiese problematiek wat teweeggebring word deur die sone, soos volg met sy nou reeds bekende vrae: Wat is 'n wêreld? Watter soort wêreld bestaan, en hoe word dit gekonstitueer, en hoe verskil hulle van mekaar? Wat gebeur as twee totaal verskillende wêreld met mekaar gekonfronteer en grense oorskry word? Van Alphen (2003:122) maak op sy beurt die belangrike stelling dat laasgenoemde vraag nie slegs meer binne die konteks van postmodernistiese metaliteratuur gestel word nie, maar ook sentraal staan in kontemporêre debatte oor postkolonialisme en multikulturele kwessies. Die veronderstelling dat Amsterdam beskryf kan word as 'n heterotopia, moet myns insiens dus binne die konteks van die roman gekwalifiseer word, want dié ontologiese problematiek spruit juis uit die karakter, Henk, se posisionering as postkoloniale subjek binne 'n sosiaal-gemarginaliseerde ruimte (“alleen en onbekend”, 381) in 'n vreemde multikulturele stad, wat tegelyk plek van herkoms én moontlike bestemming is. Ook inbegrepe by dié verbeelde stad is die denkbeeldige stad, soos blyk uit die volgende reëls:

Hy herken iets van 'n geheue wat ver teruggryp. Twaalf generasies sit sy mense al in Afrika. Maar nou is daar 'n oergeheue waardeur hy plas. Hy is 'n Hollander op 'n fiets en saam met die vrou en kind ry hy weg in die mis en geboue op die horison: Amsterdam. (65)

Foucault (1986) beskryf aan die hand van 'n aantal beginsels sy opvatting omtrent heterotopias, en hy stel dit as eerste beginsel dat daar geen kultuur is wat geen heterotopias voortbring nie, maar dat die heterotopias van kulture onderling ingrypend verskil.¹⁴ As tweede beginsel stel Foucault dit dat, binne die denke oor ruimtelikheid, 'n heterotopiese ruimte mettertyd sy funksie kan verander. Van Schalkwyk (2007) munt, in aansluiting by Foucault se teoretiese fundering, en ter uitbreiding van sy onderskeiding tussen onder andere heterotopias van krisis en van afwyking, die terme *heterotopia van verplasing* en *heterotopia van bestemming*. Van Schalkwyk se terme betrek dan beide hierdie beginsels, want albei dié benoemings is by uitstek op Amsterdam van toepassing, soos ervaar deur Henk sowel as Zan, wat hul as migrante uit Afrika in die ánderste ruimte van die stad Amsterdam bevind.

3. Amsterdam en “opdrifels uit Afrika” (346)

Die dilemmas van verplasing en bestemming, hoort en nie-hoort, tuiste en ontheemding word deurgaans aangeraak en selfs baie eksplisiet verwoord in *30 Nagte in Amsterdam*. Henk vra homself byvoorbeeld pertinent af: “Is dit hoe Tante Zan moes leef vir dekades? Is dít die toestand van ontheemding? (266). Wasserman (2001:71) se argument rondom postkoloniale identiteit in 'n “eindeloze reeks transaksies en relasies”, word ook aangeraak en geknoop aan die ruimtelike problematiek van hoort en vervreemding, soos blyk uit die busker se tirade:

“Dat ons ’n tuiste het waar ons hoort, is nog ’n illusie,” fluister die Eerste Viool asof hy ’n geheim deel. [...] “Opdrifsels,” blaf hy onverwags hard, asof hy die gedagte van nêrens haal. “Ons almal. Opdrifsels uit Afrika. Die skuim van koloniale oorloë en revolusies. [...] Kyk na jou tante. Wie is sy? Waar strooi ons haar asse wanneer sy sterwe? En Alphonse? Die afstammeling van sakkerollers. Waar hoort hy? (346-347)

In hierdie aangehaalde gedeelte word die verband eksplisiet gelê tussen hoort, plek, post-koloniale subjekte en identiteit. Wat betref die (her)konstruksie en heroriëntasie van identiteit, is die verhouding tussen die subjek en die stad-as-ruimte van bepalende belang, want na enkele dae in Amsterdam verwoord Henk opnuut die identiteitsproblematiek soos volg: “Is ek nog Henk de Melker? Wonder hy. Hoe kan ek nog hy wees? Met al die nuwe dinge wat bygekome het en wat om my verlede saamklos soos skulpe om ’n skip se anker?” (339).

Reeds met Henk de Melker se aankoms op Schiphol word die tyd-ruimtelike dimensie, die teenoormekaar stel van twee leefwêrelde, beklemtoon: “Dit het hom gebring tot die oomblik waarop hy nou hier sit, tussen twee lande vasgevang” (46).¹⁵ Hy bevind hom gevolglik vir dertig nagte in Amsterdam in ’n gebied wat bestempel kan word as ’n “sone”, of ’n heterotopiese ruimte wat inderdaad twee onvergelykbare en wedersyds uitsluitende wêrelde akkommodeer: Suid-Afrika (Afrika) en Amsterdam (Europa) waarvan die twee landkaarte voorin die roman – een van die Oos-Kaap en een van Amsterdam se gragtegordel – reeds ’n aanduiding is. Van Alphen (2003:125) lê klem op die verband tussen kaarte en werklike ruimte, dus die beeld van die stad en die verbeelde stad:

The semiotics of maps serves a specific, historically loaded purpose here. The motif of the map foregrounds the signifying, hence specifying relation between text and reality. But, strikingly, real space does not determine what maps look like – it is the other way around, the map determines the real space.

In aansluiting by Foucault se opvatting dat die heterotopia in staat is om binne ’n enkele plek verskeie ruimtes te jukstaponeer, word Amsterdam in die roman gevolglik geteken as sowel ’n *distopia* én ’n *utopia*. Die stad in die algemeen kan volgens Easthope (1997:133) gelees word as ’n distopiese ruimte en terrein van vervreemding – nie soseer alleen sosiale vervreemding nie, maar eerder ’n “full-blown transcendental alienation to be understood as the view that formerly human life in cities was real, a natural inheritance, but now it is made up, a merely arbitrary construction from which something transcendental is felt to be missing”. Henk se eerste emosionele beleving van die stad-as-ruimte is angst: “Agter die toe toiletdeur op Schiphol sit Henk en asem skep. Hy is bang om hier uit te gaan. Amsterdam wag. Hy het tyd nodig.” (63). Henk se vrees om die stad binne te gaan spruit gedeeltelik uit die wêreld waar hy vandaan kom – die geslote, ordelike en gestruktureerde leefwêreld

van gestroopte teenkreatiewe verbeelding, wat lynreg geteken word teenoor die gedurfde, vrysinnige en energieke leefwêreld waarvan Amsterdam by uitstek die beliggaming is. Henk as verteller registreer die onsekerheid en onveiligheid van die stad Amsterdam vir die onseker migrant: “Sy lyf is hier in Holland, maar dit vul hom nou met verwagting, met bang. Hy wag op homself, op die Henk wat in Somerset-Oos is. [...] Hy is net een ding, en dis die vrees vir die bliksem wat hom hier gaan tref” (137).

Dit is insiggewend om Lapsley (1997:193) se stelling ten opsigte van vrees en distopiese stedelike vervreemding hieraan toe te voeg. Hy baseer sy redenasie oor die subjektiewe stedelike beleving op Lacan se onderskeiding van die reële, die simboliese en die imaginêre, en is van mening dat die stad as tuiste nie moontlik is nie, omdat dit op simboliese vlak die Ander is: “Neither the city nor its subjects can achieve self-integration – each is inhabited by alterity, and so, as Kristeva states, foreignness is within us. This sense of an uncanny unassimilable otherness is accentuated by the heterotopia of the modern city”. Die eise van die moderne stad op die stedelike subjek is veelvuldig; dit vereis disparate rolle sodat die subjek ’n verhoogde ervaring van self-verstrooiing ervaar. Hierdie stelling is veral van toepassing op Henk wat hom as migrant en plattelandse boorling in ’n heterotopiese stedelike ruimte bevind, die gevaarlike gebied op die snypunt tussen twee wêreldes. Hierdie grensgebied ontnem hom ook, naas alle ander sekerhede, sy identiteit, die gevaar wat hy bestempel as “volkome afwesigheid. ’n Nie-man tussen kontinente. Niemand” (304).

As gefragmenteerde postmodernistiese subjek voel Henk aanvanklik onherroeplik verlore in die risoom van die stad. Hans Ester (2007:87-89) vergelyk Amsterdam as risoom met die klassieke labirint wat ’n middelpunt het, en ’n weg na dié middelpunt toe. Die risoom daarenteen is na alle kante oop en het nie ’n vaste struktuur nie; dit is veranderlik en laat elke punt van die wortelvertakking in beginsel met die ander punt verbind. Op konkreet-ruimtelike vlak dui die risoom op Amsterdam se uitleg, en bied dit ’n uitdaging aan enige wandelaar in die stad. Die geografiese fragmentasie en ruimtelike ontwrigting wat die risoom vergestalt, is des te meer problematies vir die onseker migrant uit Afrika wat sy begrip van plek en ruimtelike oriëntasie verloor het. In aansluiting by die opvatting van die stad as risoom, kan die stad (en spesifiek Amsterdam) ook gesien word as ’n sentrifugale ruimte wat spesifieke modaliteite van stedelike angs ontketen. Dimendberg (2004:172) verklaar soos volg: “the anxieties provoked by centrifugal space hinge upon temporality and the uncertainty produced by a spatial environment increasingly devoid of landmarks and centers and often likely to seem permanently in motion”. Die risoom word egter terselfdertyd óók metafoor van ’n onseker, postmoderne beleving in Amsterdam-as-tekste. Dit is dan ook te verstane dat Henk aanvanklik kaarte van die binnestad versamel en bestudeer:

Elke kaart het 'n ander invalshoek, kies 'n ander middelpunt, kyk uit 'n ander windrigting na die gragtegordel. Henk sweef oor Amsterdam. Hy memoriseer die tremroetes, die hoefystervorm van die kanale, die pleine en teaters se ligging. Hy dink aan sy voorouers wat hier geloop het. Dit gee hom 'n gevoel van sekerheid. (136)

Naas Dimendberg se verklaring vir die ervaring van stedelike angs, is 'n verdere moontlike oorsaak van angs vir die subjek volgens Lapsley (1997:193) “the eliminable presence of the gaze. To be a subject is to be trapped within a field of visibility, subjected to the pre-existing gaze of the Other. If the space of the city is defined by the gaze of the Other [...] that gaze increasingly provokes anxiety”. Hierdie onafwendbare teenwoordigheid van die blik impliseer onder andere dat die strate aan die Ander behoort. “Is dit moontlik, wonder Henk, om in 'n digbevolkte stad soos hierdie ooit vir 'n oomblik te lewe sonder twee of meer oë op jou?” (203). Sonder dat Henk dit besef word hy inderdaad dopgehou, nie alleen deur Advokaat Grotius, sy tante se regsgeleerde nie, maar ook deur die randfigure van die busker, die bedelaar en die sakroller, sowel as die geheimsinnige Heer Zuiderzinnen – karakters wat deel was van sy tante se veelbewoë lewe, en wat uiteindelik ook 'n deurslaggewende rol in Henk se besluite sal speel. Henk se onsekerheid en toenemende angstigheid manifesteer op konkrete vlak in die vreemde beursies wat by herhaling op geheimsinnige wyse in sy sak beland - 'n moontlike bevestiging dat die strate inderdaad aan die onsigbare Ander, wat meester van die situasie is, behoort.

Teenoor die stad as distopiese ruimte word die kontradiksie beklemtoon dat dit egter ook erbaar word kan as utopiese ruimte, want Amsterdam manifesteer terselfdertyd as lokus van begeerte (123), van opwindende belofte: “Ek is nou hier waar alles moontlik is. Ek kan my lyf verwen [...]. Iets wat op Somerset-Oos nooit moontlik sal wees nie...” (94), sê Henk aan homself. Amsterdam skerp sy sintuiglike beleving op en hy beskryf dié bevrydende geestesingesteldheid soos volg:

Op soek dwaal Henk snags deur die stad. Hy is onrustig. Hy kan nie ophou dwaal nie. Dis iets wat met hom aan die gebeur is. Sy sintuie is opgeskerp. Hy hoor en sien soos nog nooit tevore nie. (187)

En:

Hy voel reeds in hierdie eerste week van sy besoek hoe hy verander, hoe jare se skille van sy oë afval. Hy voel of hy die eerste keer begin sien. Amsterdam word 'n glansende, woelige karnaval; sy sintuie is daarvoor gereed. (204)

Daar is aanvanklik ook die ervaring van vertroulikheid en identifikasie met die stad. Amsterdam word pertinent beskryf as die woonplek van sy verre voorouers, en hy bely teenoor homself: “Dis liefde met die eerste oogopslag”.

In aansluiting by die jukstaponeerende aard van die heterotopia, word Amsterdam deurgaans in die roman vergelykend teenoor Afrika gestel, vandaar Henk se opmerking teenoor Grotius: “Die kontraste val op” (264). Die een ruimte word met ander woorde in terme van die ander ervaar of geïnformeer. Hierdie twee wedersyds uitsluitende wêreldes word vanuit die grensgebied van Henk se bewussyn, waar die werklike en verbeelde vermeng, aan die leser gekommunikeer. Henk beskryf homself byvoorbeeld as ’n “man uit die kolonie, wit soos die Hollanders, maar in sy hart brand die flikkeringe van vure en ontplooi die ritmes van ander landskappe. (...) ’n Frats, ’n tussen-in mens sonder kind of kraai. ’n Witman uit Afrika” (66-67). In hierdie verwysings is daar by implikasie óók ingebed die problematiek van hoort of nie-hoort op ’n spesifieke vasteland, sowel as ’n herbesinning oor Afrikaner-identiteit. Teenoor Nederland met die water as sy “grootste talent” (125), word Afrika gestel as die plek waar die Nederlandse seevaarders sy voorgeslagte gaan plant het, “om daar in stof te oorleef” (125). As en verkoelde bome is die reuk van Afrika - veldbrande en bloed en verskroeiende aarde is die realiteit van Henk se geboorteland: “Dis soos hy deesdae stap deur hierdie stad: hy hinkpink, en sy herkoms is soos ’n geskroeiende brandpad in sy bors” (266). As vreemdeling in Amsterdam worstel hy met die vraag of hy moontlik steeds die vergestaltung is van ’n oorgeërfde Nederlandse koloniale skuldgevoel: “Dis waarom hulle die woord ‘stamverwantskap’ vies van hulle weggooi [...]. Dit herinner hulle te veel aan hulle eie sondes, en die wilde lote wat deur daardie sonde uitgestoot is” (269). Implisiet in beide hierdie uitsprake is ingebed die gestigmatiseerde of gekontamineerde identiteit van die Afrikaner wat worstel met die problematiek van “herkoms” en “stamverwantskap”, want nie alleen kom die verhouding met die eertydse metropool ter sprake nie, maar ook die verhouding met Afrika na die nuwe bedeling van 1994.

Henk se aanvanklike utopiese ervaring van geborgenheid (127) aangetrokkenheid, vertroulikheid (126) en identifikasie met Amsterdam (67 en 97), word egter toenemend gekombineer met ’n gevoel van onbegrip en argwaan en vervreemding teenoor Amsterdam. Hy kom algaande tot die insig dat hy nie kans sien om te bly in ’n stad waarvan hy die tekstuur en die subtile toespelings nie verstaan nie; dat hy nie kans sien vir die proses van inburgering, vir die moeisame taak van behoort nie, en om ’n lewe te kom slyt in wat in wese ’n staat van vreemdelingskap is (307). “Ek het die opstand van die oningewyde teen wat ek om my sien. Die colonial cringe” (307), is die erkenning.

’n Verdere ont-nugtering ten opsigte van sy ervaring in Amsterdam van “die vreugde van vryheid, van besluit” (216), word soos volg verwoord: “Ek het geleer om nie veel van my vryheid te verwag nie, dink Henk terwyl hy deur Amsterdam stap en sy opsies oorweeg: om terug te gaan na Suid-Afrika of om die Nederlandse huis te aanvaar as sy eie” (367). Vrysinnige en vrye Amsterdam, as lokus van individuele vryheid, word uitgebeeld as onbetroubaar, want Henk kom tot die insig dat sy verhaal in Amsterdam anders verloop as waarop hy aanvanklik gereken het.

Amsterdam as verbeelde stad, word vir hom die metafoor van gevangenesskap as gevolg van die erforsie van die huis, en die “las van geslagte” (369). “Ek weier, dink hy. Ek wil vry wees, in ’n vrye land. Ek wil hier uit. [...] In Amsterdam kan ek nie bly nie.” (369). In hierdie oomblik van selfrefleksie besef Henk egter terdeë dat ook *vryheid* ’n ambivalente begrip is, omdat postapartheid Suid-Afrika, as sogenaamde vrye land, sy inwoners onder beleg het as gevolg van die kriminele geweld. Tog kies hy uiteindelik vir vryheid van gees en wys hy die erforsie van die huis, sowel as die stad, op besliste wyse af (377).

4. Ten slotte

In minder as die bestek van *30 nagte* word Henk voor ’n tweede keuse gestel. Die terminaal siek tante versoek dat hy haar terugneem na Suid-Afrika om daar te sterf, wat die gevolg inhou dat hy die erforsie afstaan aan die erfgenaam-van-tweede-instansie. Aan die einde van die roman verlaat Henk en sy tante Amsterdam, en keer terug na die inklusiewe ruimte van die Suid-Afrikaanse landskap.¹⁶ Beide karakters se keuse is in ooreenstemming met Hawley se opvatting dat daar groter klem gelê word op individuele belange in die literatuur wat geskryf word na dekolonisasie. Zaan se besluit om op Suid-Afrikaanse bodem te sterf, is dus geen nasionalistiese daad, of gekoppel aan sentimentele patriotiese motiewe nie, want haar keuse dien suiwer haar eie individuele belange. In die eerste plek wil sy terugkeer na die plek waar die geliefde verbrand is om sy werwelbeen te vind, en om op simboliese wyse oor sy asse ’n laaste paringsdans uit te voer. In die tweede plek is haar motief minder selfsugtig van aard, want sy het ten doel om Henk se inisiasieproses na vryheid van gees, wat sy ontkiem het deur sy verblyf in Amsterdam, in die inklusiewe ruimte van hul grootwordjare te volvoer: “Belowe my een ding, Henk de Melker: Jy gaan skietgee. Jy gaan laat gaan. Jy gaan jý word, seun.” (435) Hierdie woorde staan op ironiese wyse in jukstaposisie met Henk se aanvanklike utopiese beleving van Amsterdam, soos blyk uit die vroeëre stelling: “Hier sal ek ék wees, dink Henk” (67). As Henk dan ten slotte saamdans, bevestig dit sy persoonlike transformasie en geestelike bevryding, sowel as ’n versoening met Tante Zaan en sy verlede.

Uiteindelik bied die roman vir die Suid-Afrikaanse leser geen klinkklaar antwoord op die dilemma van bly of vertrek nie, maar vir die protagoniste van die roman word dit ten slotte ’n verhaal van tuiskoms, wat terselfdertyd ’n denke oor Afrikaanse identiteit konseptualiseer. John (2008:84) beklemtoon die verband wat in sommige onlangse Afrikaanse romans gelê word tussen geografiese verplasing, identiteit en die dood. Hy betoog dat sulke tekste dit duidelik maak “hoe onder druk Afrikaanse identiteit is: met verwysing na sowel die buiteland as na Suid-Afrika word ’n Afrikaanse identiteit met die dood geassosieer” (John, 2008:86). Wanneer ’n Afrikaanse karakter in die buiteland tot sterwe kom, manifesteer die dood op negatiewe wyse as ’n “afwesigheidspool”. Die teenoorgestelde beweging is uit die aard van die saak ook

geldig, want indien 'n migrant na Suid-Afrika terugkeer, kan dit gelees word as 'n (her)bevestiging van die band tussen Afrikaanse identiteit en Afrikabodem. Henk motiveer sy keuse en sy verbondenheid aan sy vaderland soos volg:

Ek het een vaderland verlaat, en keer na 'n ander een terug.
Maar ek moet teruggaan. Want ek is Henk de Melker.
Henk van die Groot-Karoo.

Uit hierdie aanhaling blyk die afskeid van 'n agtergelate wêreld, en 'n transformasie in die verhouding met die vaderland, want hy bevestig sy persoonlike verbondenheid aan sy geboortegrond en sy Afrikaanse identiteit. Ook Zan herwin haar Afrikaanse identiteit as sy haar letterlik én metafories stroop van die vermomming van Zuiderzinnen, om naak met "(d)ie lyf van Xan" (439) in die Suid-Afrikaanse landskap te dans. Die afleiding is dus dat die mitologiserende slot van die roman impliseer dat Henk sowel as Zan, as postkoloniale subjekte, die rug op die sentrum en die metropool keer, en die koloniale verlede afwys, ten gunste van die geboorteland waarvan hy/sy volledig kind geword het.

Binne die groter raamwerk van die tydgenootlike worsteling met en denke oor die problematiek van behoort of vertrek, wat onvermydelik saamval met Afrikaanse identiteit, is die slot van die roman in der waarheid minder optimisties. Henk is kinderloos, terwyl Zan se hibriede kleinkind as Nederlander in Amsterdam gevestig is – dit wil dus voorkom of die sterfte op eie bodem ook die sterfte van Afrikaanse identiteit impliseer. Die slotwoorde van die roman lui immers ook soos volg: "So dans ons, óns, die laaste van die De Melkers van Somersetstraat" (441).

Noordwes Universiteit

Bronnelys

- Alter, R.** 2005. *Imagined Cities. Urban Experience and the Language of the Novel*. New Haven en London: Yale University Press.
- Bergfelder, T.** 2005. National, Transnational or Supernational Cinema? Rethinking European Film Studies. *Media, Culture & Society*, 27(3):315-331.
- Chambers, I.** 1990. *Border Dialogues: Journeys in Postmodernity*. London: Routledge.
- Chambers, I.** 1994. *Migrancy, Culture, Identity*. London: Routledge.
- Cresswell, T.** 2004. *Place: A Short Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.
- De Certeau, M.** 2000. Walking in the City. In: During, S. (red.) *The Cultural Studies Reader*. London en New York: Routledge. 126-133.
- Dimendberg, E.** 2004. *Film Noir and the Spaces of Modernity*. Cambridge, Massachusetts en London: Harvard University Press.
- Easthope, A.** 1997. Cinécities in the Sixties. In: Clarke, D. (red.) *The Cinematic*

- City*. London en New York: Routledge.
- Ester, H.** 2007. Amsterdam: van rizzoom tot verhaal. In: Van Zyl, W. (samesteller) *Elke Slot 'n weerbegin*. Kaapstad: Universiteit van Wes-Kaapland. 87-101.
- Favell, A.** 2009. Amsterdam as Eurocity: How Foreign European Residents Experience the City. Ongepubliseerde referaat gelewer by die kongres *Imagining Amsterdam. Visions and Revisions*, Amsterdam. November 2009.
- Foucault, M.** 1986. Of other Spaces. Heterotopias. *Diacritics*, 16(1). 22-27.
- Hannerz, U.** 1996. *Transnational Connections. Culture, People, Places*. London en New York: Routledge.
- Hauptfleisch, D.C.** 1970. *Woordeboek van die Afrikaanse taal. Deel X111* Stellenbosch: Buro van die WAT.
- Jansen, E.** 2003. 'Ampie aan de Amstel': De creatiewe energie van grensoverschryding in de Zuid-Afrikaanse letterkunde. *Stilet XV*:2, 84-110.
- John, P.** 2008. Die tyd van die triekster: identiteit in enkele hedendaagse Afrikaanse prosatekste. *Literator*, 29:3, 75-97.
- Lapsley** 1997. Mainly in Cities and at Night: Some Notes on Cities and Film. In: Clarke, D. (red.) *The Cinematic City*. London en New York: Routledge.
- Mahoney, E.** 1997. 'The People in Parentheses' Space under Pressure in the Postmodern City. In: Clarke, D. (red.) *The Cinematic City*. London en New York: Routledge.
- Mazzoleni, D.** 1993. The City and the Imaginary. In: Carter, E., Donald, J. en Squires, J. (reds.) *Space and Place: Theories of Identity and Location*. London: Lawrence en Wishart. 285-302.
- McHale, B.** 1987. *Postmodernist Fiction*. New York: Routledge.
- Nel, A.** 2006. Die digter in transitio: reisverse en liminaliteit in Lykdigte en Ruggespraak van Joan Hambidge. *Literator* 27(7), 189-210.
- Nel, A.** 2008. Die representasie van die stad in Aan die ander kant van die stad deur Herman Wasserman. *Stilet XIX*:2, 26-42.
- Nicols, J.** 2008. Lacan, the City, and the Utopian Symptom. An Analysis of Abject Urban Spaces. *Space and Culture OnlineFirst*, DOI: 10.1177/1206331208320482: Sage Publications.
- Said, E.** 2002. *Reflections on Exile and Other Essays*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Soja, E.** 2006. Cityscapes as Cityspaces. In: Lindner, C. (red.) *Urban Space and Cityscapes. Perspectives from Modern and Contemporary Culture*. London en New York: Routledge.
- Stieber, N.** 2006. De 'City of the Mind'. In: Dings, M. (red.) *De stad*. Rotterdam: Uitgeverij 010.
- Van Alphen, E.** 2002. Imagined Homelands. Re-mapping Cultural Identity. In:
- Van Alphen, E.** 2003. Africa as Textual Play. In: Hoving, I., Korsten, F. en Van Alphen, E. (reds.) *Africa and its Significant Others. Forty Years of Intercultural*

- Entanglement*. Amsterdam en New York: Rodopi. 121-130.
- Van Schalkwyk, P.** 2007. “in hierie droë annerlikheit”: heterotopia en Suid-Afrika. Ongepubliseerde referaat, Potchefstroom: Noordwes-Universiteit.
- Van Heerden, E.** 2008. *30 Nagte in Amsterdam*. Kaapstad: Tafelberg.
- Verstraete, G. en Cresswell, T. (reds.)** *Mobilizing Place, Placing Mobility. The Politics of Representation in a Globalized World*. Amsterdam en New York: Rodopi. 53-69.
- Viljoen, L.** 1998. Plek, landskap en die postkolonialisme in twee Afrikaanse romans. *Stilet* 10(1):73-92.
- Wasserman, H.** 2001. Bevryding en beklemming: Postkoloniale distopie en identiteit in enkele resente Afrikaanse tekste. *Stilet* XIII:1, 69-87.
- WAT.** Sien Hauptfleisch

Note

1. 'n Bladsynommer sonder outeursnaam en publikasiedatum verwys telkens na: Van Heerden, 2008.
2. Volgens die WAT word met die term *migrasie* bedoel die handeling, proses of geval van te migreer. Migreer word dan gedefinieer as: “een land, streek of plek verlaat ten einde jou in 'n ander te vestig. Na ander omstandighede beweeg”. Ingebed in hierdie definisie is die konsep van verplasing oor landsgrense heen. Vergelyk ook Chambers (1990:5): “Migrancy, on the contrary, involves a movement in which neither the points of departure nor those of arrival are immutable or certain. It calls for a dwelling in language, in histories, in identities that are constantly subject to mutation.”
3. In die literatuur oor migrasie is daar verskeie terme wat gebruik word as daar na migrante verwys word en wat by implikasie die redes vir ontheemding aandui. Edward Said maak byvoorbeeld in sy artikel “Reflections on Exile” (1984) die onderskeid tussen ballinge (*exiles*), vlugtelinge (*refugees*) en uitgewekenes (*expatriates en émigrés*).
4. Wasserman (2001) bespreek as voorbeeldtekste verhale uit *Feeks* (Riana Scheepers), *Paartjie by Jakes* (Jaco Fouché), *Skaduwees tussen skaduwees* (Abraham H. de Vries), *Groot Vyf* (Johann Botha), en *Twaalf* (Eben Venter).
5. Zan de Melker en Henk se lewensverhale is ten nouste verweef in die roman. Nadat sy op 'n jeugdige ouderdom na Amsterdam verhuis het, verdwyn sy byna 'n leeftyd uit Henk se lewe. Hy ontvang op 'n dag 'n brief van ene advokaat Grotius wat hom inlig dat sy tante oorlede is, en hom in kennis stel van die bepalings van haar testament. In Amsterdam leer Henk egter geleidelik die ware stand van sake ken: die tante is nie dood nie, maar terminaal siek. Sy versoek hom ten slotte om haar terug te neem na Suid-Afrika om daar op Suid-Afrikaanse bodem te sterf. Henk word ook in die loop van die roman ingelig oor die talle geheime in sy tante se lewe: sy het 'n kind gehad by haar strydmaakker Bra Zolani, en die sakkeroller Alphonse, met wie Henk kennis maak, is haar kleinkind, terwyl ook Grotius indirek verwant is aan haar, want hy is haar oorlede Nederlandse eggenoot se seun.
6. Ester (2007) verwys byvoorbeeld na die prosa van Petronella van Heerden, Abraham de Vries, Hennie Aucamp en Karel Schoeman, sowel as na die poësie van Lina Spiess, waarin die verbintenis met Amsterdam duidelik na vore kom. Elisabeth Eybers as migrant in Amsterdam is ook 'n voorbeeld van die hand liggende voorbeeld.

7. Soja (2006:xvi) beklemtoon ook die verband tussen die liggaam en die stad met die volgende uitspraak: "(...) cityspace became connected with the space of the body, what the poet Adrienne Rich once called the 'geography closest in'. The body and the city in turn become positioned within a larger nesting of regions of attachment, identity, and discipline that stretch in scale from the corporeal and the local to the outer reaches of global geopolitics, with lots of pertinent spaces of representation in between."
8. Dit is relevant om daarop te let dat Chambers (1994) van mening is dat migrasie en verplasing eerder 'n postmoderne kondisie is, as slegs 'n werklike ervaring. Vanweë die metropolisasie van die aardbol word die model van die stad terselfdertyd model van die kontemporêre wêreld. Chambers se argument impliseer insgelyks dat migrasie 'n letterlike én metaforiese oorgang in ruimte, sowel as tyd is.
9. Hoewel Stieber (2006) se onderskeidings vir die doel van hierdie artikel as raamwerk gebruik word, is dit insigte wat reeds deur verskeie skrywers oor dié onderwerp verreken is, soos onder andere Alter (2005), De Certeau (2000), Lapsley (1997) en Mazzoleni (1993). Vergelyk ook Nel, 2006 en 2008.
10. Henk maak die interessante waarneming dat die Hollanders veral die Ooste in hul lewensruimtes betrek, en dat vele huise boeke berg oor ander eksotiese ruimtes soos Indonesië, Nederlands-Indië, Afrika en Suid-Amerika: "In Nederland, lyk dit vir Henk, vermy koffietafels in huiskamers boeke oor die Nederlanders se eie water, hul eie polders, hul gragte. Dis asof hulle hierdie dinge vir toeriste reserveer. Dalk het die internasionale toerismebedryf Holland reeds só gekoloniseer dat die Hollanders als wat hul eie is as cliché aansien?" (126)
11. Lapsley (1997:187) redeneer min of meer in dieselfde trant, soos blyk uit sy opvatting oor die verbeelde stad: "It has become a cliché of contemporary writing that the city is constructed as much by images and representations as by the built environment, demographic shifts and patterns of capital investment".
12. Waar migrasie na spesifiek Europa ter sprake is, is dit voorts van belang om daarop te let dat die woord *Europa* ook die implikasie dra van meer as net 'n fisiese of geografiese plek, maar eerder beskou moet word as 'n kritiese hoek of perspektief op kulturele samestellings en veranderende kulturele hoedanighede. Bergfelder (2005:320) maak in hierdie verband die volgende belangrike uitspraak: "*European* is to understand it not so much as a stable cultural identity or category, but rather as an ongoing process, marked by indeterminacy or 'in-between-ness'. [...] Western culture is at its very roots, about experiences of spiritual dislocation and homelessness". (Kursivering TB.)
13. McHale (1987:45) onderskei vier strategieë waardeur 'n heterotopiese sone in 'n narratiewe teks gekonstitueer word, naamlik deur jukstapenering, interpolasie, superponering en misattribusie.
14. Die implikasie van hierdie opvatting is dat Amsterdam vir die Amsterdammers nie 'n heterotopias nie, omdat dit nie as 'n anderste ruimte ervaar word nie. Daarenteen kan die Nederlandse leser Afrika as heterotopia identifiseer.
15. McHale (1987:10) se bovermelde vrae reflekteer insgelyks die sentrale problematiek wat hier in *30 Nagte in Amsterdam* aan bod kom.
16. Die term *landskap* word hier gebruik met die fokus op die aspekte van die natuurlike omgewing, soos die geografie en plantegroei, in teenstelling met die stadsruimte van Amsterdam. Daar moet egter ook deeglik in gedagte gehou word dat daar "desnietemin sprake is van 'n historiese, politieke en kulturele dimensie" soos Viljoen (1998:77) aantoon.